

Prof. UO dr hab. Anna Barska
Instytut Socjologii
Uniwersytet Opolski

**Recenzja rozprawy doktorskiej
mgr Katarzyny Budziałowskiej
pt. *Naznaczanie społeczne osób ze zdiagnozowanym zespołem ADHD.
Socjologiczne studium teoretyczno-empiryczne***

Promotor : dr hab. prof. nadzw. AJD Adam Rosól

Problematyka naznaczania społecznego to socjologicznie ważny i aktualny temat, który można badać zarówno teoretycznie jak i empirycznie. Tematem tym zainteresowała się mgr Katarzyna Budziałowska skupiając się na przypadku osób ze zdiagnozowanym zespołem ADHD.

Celem pracy, jak pisze Autorka, jest *ukazanie w jaki sposób jednostki ze zdiagnozowanym zespołem nadpobudliwości psychoruchowej z zaburzeniami koncentracji uwagi (ADHD) są postrzegane przez otoczenie społeczne oraz czy obecność syndromu sprawia, że jednostki te mogą żyć z poczuciem naznaczenia i postrzegane są jako dewianci.*

Analizując poszczególne rozdziały można stwierdzić, że cel został zrealizowany, a dokonane zabiegi związane z wieloaspektowym spojrzeniem dowodzą dużej wnikliwości badawczej i umiejętności syntetyzowania.

Praca liczy 233 stron i zawiera Wstęp, osiem rozdziałów, Podsumowanie, Bibliografię, i Aneks. Jest projektem badawczym, zawierającym założenia teoretyczne i metodologiczne oraz analizę badań empirycznych. Autorka panuje nad treścią i po przedstawieniu wyników badań syntetyzuje swoje analizy. Dlatego pracę oceniam jako oryginalne dzieło, dobrze zrealizowane.

Rozdział 1 *Funkcjonowanie jednostki w społeczeństwie w świetle interakcjonistycznej i fenomenologicznej teorii socjologicznej* ma charakter typowo teoretyczny. Autorka analizuje teorie i koncepcje oraz pojęcia związane ze społecznym postrzeganiem. Omawiając pojęcia i koncepcje dotyczące interakcjonizmu symbolicznego Autorka prezentuje poglądy jego prekursorów i przedstawicieli. Omawia pojęcie grupy pierwotnej, wprowadzone przez Charlesa H. Cooleya. Podkreśla znaczenie koncepcji jednostki jako aktora zaproponowaną

przez George'a H. Meada, a także *powiązanie takich perspektyw jak umysł, jaźń i społeczeństwo z procesem społecznej interakcji (s.13)*. Traktuje koncepcję G.H. Meada jako kluczową dla podjętego tematu w swojej rozprawie.

Koncepcja fenomenologiczna o ludzkim działaniu Alfreda Schütza jest jakby drugą stroną podjętego problemu, jak pisze Autorka *można z innymi członkami społeczeństwa wchodzić w określone stosunki z nadzieją na to, że zrozumieją oni motyw i podłoże naszych zachowań w świecie, który dany jest każdemu w aspekcie społecznym i kulturowym i stanowi dla wielu wspólny układ odniesienia.(s.24)*.

Rozdział 2 *Mechanizmy społecznego naznaczania i stygmatyzacji* jest również o charakterze teoretycznym, nawiązuje bowiem do zagadnień zogniskowanych wokół mechanizmów społecznego naznaczania i stygmatyzacji. Teorie naznaczenia społecznego Autorka omawia przywołując poglądy czołowych reprezentantów. Na wstępie stwierdza, że dewiację traktuje jako proces interakcji. Skupia się na terminach piętno, napiętnowanie, stygmat i stygmatyzacja. Zwraca uwagę na stygmat, który zawiera w sobie (...) *kontekstualny i sytuacyjny charakter* i piętno, *nie staje się przyczyną pojawienia się skojarzeń ze stereotypem, będącym centralną kategorią ujęcia stygmatyzującego (s.28-29)*. Omawia prekursorów teorii etykietowania Edwina H. Sutherlanda i Franka Tannenbauma. Nawiązuje też do koncepcji Johna I. Kitsusego. Przedstawia zagadnienia dewiacji w ujęciu Howarda Beckera. Śledzi rozważania Kai T. Eriksona. Analizę zamykają poglądy Ervinga Goffmana. Omawiane koncepcje można uznać za swoistą introdukcję rozważań koncepcji dewiacji dewianta, które Autorka przedstawia skupiając się na trzech przedstawicielach, mianowicie H. Beckerze, E. Goffmanie i K.T. Eriksonie.

Prezentując poglądy poszczególnych autorów Autorka nawiązuje do swojego tematu wskazując ustalenia przydatne w planowanych badaniach.

Ogólnie część teoretyczna świadczy o dobrej znajomości literatury przedmiotu.

Rozdział 3 *Zespół nadpobudliwości psychoruchowej z zaburzeniami koncentracji uwagi (ADHD)* ukazuje charakterystykę zjawiska i historię prowadzonych badań nad ADHD, czyli zespołu nadpobudliwości psychoruchowej z zaburzeniami koncentracji uwagi. Pojawia się opis choroby występującej na całym świecie, która dotyka zarówno chłopców jak i dziewczynki. Choroba występuje we wszystkich kulturach i nie ma związku ze statusem społecznym. Na podstawie literatury Autorka przedstawia cechy znamienne dla tej choroby. Odwołując się do zespołu neuralgicznego wymienia trzy grupy objawów: nadruchliwość, impulsywność i zaburzenia koncentracji uwagi (s.52). Skupienie się na istocie choroby i jej

objawach pozwoli w dalszej części wydobyć pewne zachowania i na ich podstawie sformułować wnioski. Rozważania natury historycznej uzmysławiają jak jest to trudne schorzenie. Badania nad nim prowadzone są od 1902 roku i nieustannie doskonalone. Wskazanie różnych obszarów prowadzonych badań (psychiatria, biologia, genetyka, neurologia itd.) potwierdza złożoność i trudność analizowanego problemu. Tę specyfikę potwierdza przywołanie poglądu Francis Fukuyamy wskazującego na nadmierną medykalizację występującą we współczesnych społeczeństwach. (s.63). Rozważania zawarte w tym rozdziale uzasadniają podjęte zadanie, że *wciąż mało wiadomo o zagadnieniu, jakim jest zespół ADHD i istnieje niewiele badań empirycznych donoszących o sytuacji społecznej osób, u których ten syndrom zdiagnozowano.*

Część metodologiczna zatytułowana *Metodologiczne podstawy badań własnych* zawiera siedem punktów: *Jakościowa strategia badawcza, Cel badań. Problemy badawcze, Hipotezy badawcze Zmienne i ich wskaźniki, Metody, techniki i narzędzia badawcze wykorzystane w badaniach, Organizacja i przebieg badań. Charakterystyka terenu badań i badanej populacji, Schemat opracowania i sposób zaprezentowania zgromadzonego materiału badawczego.*

Przyjętą perspektywę uzasadnia odwołanie m.in. do ustaleń Davida Silvermana. Badanie jakościowe wyróżnia wielość zastosowanych metod i zaangażowanie interpretacyjne badacza, a także oparcie na zebraniu różnorodnych materiałów empirycznych. Zaletą tej części pracy są szczegółowo przedstawione problemy badawcze.

Hipotezy zawierają odwołanie się do rozważań teoretycznych i uzasadnienie w ich sformułowaniu. Natomiast zmienne i ich wskaźniki zostały przedstawione zbyt ogólnikowo. Jak pisze Autorka w *badaniach zastosowano jakościową strategię badawczą* dopełniając to sformułowanie zdaniem umieszczonym w przypisach, że *stworzono własną strategię jakościową zainspirowaną, oprócz procedury metodologii teorii ugruntowanej, również założeniem teorii naznaczenia społecznego* (s.80). Na pochwałę zasługuje wyartykułowanie teorii ugruntowanej, szkoda, że Autorka nie odwołała się do ustaleń Kathy Charmaz. (*Teoria ugruntowana. Praktyczny przewodnik po analizie jakościowej.* Warszawa: 2009, PWN.) Zastosowana triangulacja daje dobre efekty w badaniach empirycznych, pozwala na pogłębienie problemu. Badani zostali dobrani według kryterium bliskiego kontaktu obejmując matki dzieci ze zdiagnozowaną nadpobudliwością psychoruchową, nauczycieli, którzy w swojej klasie mają minimum jednego ucznia z ADHD, matki zdrowych dzieci, które mają codzienne kontakty, a także rówieśników. Badaniami objęto 30 osób dorosłych (10 matek dzieci z ADHD, 10 matek zdrowych dzieci i 10 nauczycieli), a także 84 uczniów w

wieku od 11-15 lat. (S.86). Badania realizowano na terenie trzech województw śląskiego, opolskiego i łódzkiego. Rozdział metodologiczny kończą rozważania nad schematem opracowania i zaprezentowania zebranego materiału badawczego w kolejnych rozdziałach o charakterze empirycznym.

Rozdział 5 *Postrzeganie dzieci z zespołem ADHD przez ich matki* przywołuje wypowiedzi matek na temat oczekiwań kobiet wobec ich dzieci jak i w stosunku do otoczenia. Autorka na podstawie uzyskanej wiedzy buduje obraz matek dzieci z zespołem ADHD oraz ich związki i kontakty ze środowiskiem. Podejmując wątek oczekiwania zwraca uwagę na socjologiczne podejście do zagadnienia zdrowia i choroby, akcentując pojęcie kultury i wynikające z niej normy. Jak pisze Autorka *postrzeganie ustalonych norm w obszarze kultury i grupy świadczy o normalności, natomiast ich łamanie stanowi wyznacznik dewiacji* (s.91). Autorka skupia się na mikrospołecznej analizie problemu zgodnie z założeniami interakcjonizmu symbolicznego i koncepcją naznaczania społecznego. Zebrany materiał pozwala określić różne postawy matek. Z tych danych wyłania się obraz kobiet naznaczonych frustracją, odmową możliwości osiągnięcia sukcesu przez własne dzieci, obraz kobiet, które traktują własne dzieci jako inne, czyli swoich odmieńców itp. W relacjach matek Autorka dostrzega nadopiekuńczość, a w odniesieniu do nauczycieli negatywny stosunek wyrażany poczuciem naznaczenia. Ponadto zauważa roszczeniowość wobec nauczycieli, niezadowolenie z prowadzonych rozmów rodzica z nauczycielem, zarzut etykietowania ich dzieci. Interesująca wydaje się konkluzja stwierdzająca, iż *respondentki (...) przejawiały silny egocentryzm* (s.125).

Z kolei rozdział 6. *Postrzeganie uczniów z zespołem ADHD przez ich nauczycieli* przedstawia opinie na temat dzieci z zespołem ADHD wypowiedziane przez nauczycieli. Autorka prezentację zagadnienia rozpoczyna od przedstawienia stanu wiedzy nauczycieli na temat choroby zespołu ADHD w rozróżnieniu na ich staż zawodowy (s.131). Ustala też nazewnictwo w znaczeniu pozytywnym i negatywnym w stosunku do jednostek z ADHD (s.133). Na podstawie przeprowadzonej analizy stwierdza m.in. *nauczycieli cechuje sztywność poglądów i myślenie o charakterze stereotypowym. Postrzegają oni uczniów z ADHD w kategoriach osób chorych (zaburzonych) (...) Nie dostrzegają jednocześnie konieczności dokształcania się w tej materii i zdobywania odpowiednich kwalifikacji* (s.134-135). Oczekiwania nauczycieli wobec uczniów z zespołem ADHD odsłaniają trudności w zrozumieniu zachowań i ograniczanie się do wskazywania jedynie negatywnych zachowań.

Brak właściwych relacji z rodzicami dzieci z zespołem ADHD potwierdzają nauczyciele. Rozważa też kwestie samonaznaczania nauczycieli i naznaczanie uczniów z zespołem ADHD i ich rodziców. Wydobywa różnorodne aspekty niezwykle złożonego problemu, nawiązując m.in. do zjawisk społecznej stygmatyzacji.

Rozdział 7. *Postrzeganie dzieci z zespołem ADHD przez matki zdrowych dzieci* ukazuje zagadnienie w kontekście stereotypów i uprzedzenia oraz napiętnowanego jako odpowiedzialnego za napiętnowanie. Przytoczone wypowiedzi są dowodem na występujący rodzaj piętna postrzegany jako naruszający normy i wartości wewnątrzgrupowe (s.169). Autorka podkreśla rolę procesów stereotypizacji w kształtowaniu, podtrzymywaniu i utrwalaniu piętna, stwierdzając m.in.: *Rodzice zdrowych dzieci swoimi postawami potwierdzają tradycyjnie pojmowaną definicję piętna, rozumianą jako widoczny defekt naznaczający jednostkę jako kogoś ułomnego (175-176)*. Jako uzasadnienie swoich ustaleń przywołuje teorię stygmatów E. Goffmana.

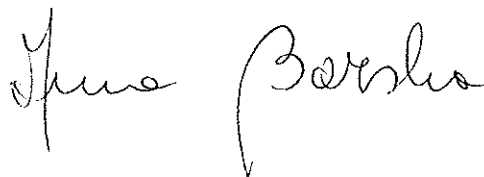
Rozdział 8 *Postrzeganie dzieci z zespołem ADHD przez ich rówieśników* dotyczy opinii wyrażanej przez kolegów i koleżanki w kontekście zachowań codziennych i relacji z osobami z ADHD. Wypowiedzi ujawniły odmienne postawy w porównaniu z matkami dzieci zdrowych i nauczycieli. Przypisywane cechy negatywne nie wiązały się z chorobą, nie w kategoriach dewiacji. Za słuszne należy uznać odwoływanie do teorii stygmatyzacji E. Goffmana i koncepcji jednostki G.H. Meada.

Kończące rozważania *Podsumowanie* odnosi się do części analitycznej i jest bardzo dobre. Natomiast zabrakło mi Zakończenia.

Autorka w swojej pracy wykazała się dojrzałością badawczą, zgromadziła duży materiał, który umiejętnie przeanalizowała, konsekwentnie trzymając się przyjętej koncepcji teoretycznej. Należy podkreślić rzetelność przeprowadzonych analiz uzyskanego materiału.. W prezentowanym materiale empirycznym jest wiele samodzielnych przemyśleń i uogólnień. Na uwagę zasługuje również fakt, że praca napisana jest ładnym, dojrzałym językiem socjologicznym. Brak praktycznie usterek technicznych w całym tekście. Uogólniając jest to merytorycznie i metodologicznie poprawne rozwiązanie postawionego problemu. Sposób prezentacji daje dobre świadectwo ogólnej wiedzy teoretycznej i metodologicznej. Uzyskane wyniki i sposób ich analizowania dostarczają wielu ciekawych wniosków i mogą stanowić inspirację do dalszej eksploracji tematu.

Stwierdzam, że przedstawiona przez mgr Katarzynę Budziałowską rozprawa doktorska stanowi wartościowe opracowanie naukowe podjętego tematu. Recenzowana przeze mnie dysertacja w pełni spełnia wymogi stawiane pracom doktorskim, może być więc podstawą do dopuszczenia Autorki do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Opole, dn. 31.12.2014

A handwritten signature in black ink, appearing to read "Jacek Borkowski". The signature is written in a cursive style with a large initial 'J' and 'B'.